

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Корнякової Тетяни Всеволодівни на дисертацію Зражевського Олександра Володимировича «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції», подану на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань зі спеціальності 081 Право

Вивчення тексту поданої на захист дисертації та наукових праць її автора – Зражевського Олександра Володимировича, опублікованих за темою дисертації, дає підстави зробити такі висновки.

Ступінь актуальності обраної теми

Актуальність дослідження кримінально-правового забезпечення протидії корупції зумовлена тим, що корупція залишається однією з найбільш системних загроз належному функціонуванню державного механізму, економічній стабільності, верховенству права та ефективності публічного управління. Корупційні практики не лише завдають безпосередньої матеріальної шкоди державі та суспільству, а й деформують діяльність публічних інституцій, створюють нерівні умови доступу до суспільних благ, знижують довіру громадян до органів державної влади та ускладнюють реалізацію демократичних реформ.

Особливої гостроти проблема протидії корупції набуває в умовах воєнного стану. Значні обсяги бюджетних ресурсів, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави, відновлення зруйнованої інфраструктури, соціальний захист населення та задоволення інших першочергових потреб, об'єктивно підвищують корупційні ризики у сферах публічних закупівель, використання бюджетних коштів, управління державним і комунальним майном, розподілу гуманітарної допомоги та реалізації відновлювальних проєктів. За таких умов ефективність кримінально-правового реагування на корупційні кримінальні правопорушення безпосередньо пов'язана із забезпеченням економічної та національної безпеки України.

Додаткового значення зазначена проблематика набуває в контексті європейської інтеграції України. Формування дієвої системи запобігання та протидії корупції, забезпечення невідворотності відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, незалежності та ефективності антикорупційних інституцій належать до важливих напрямів наближення України до стандартів Європейського Союзу. Відповідно, удосконалення кримінального законодавства у цій сфері має здійснюватися з урахуванням не лише внутрішніх потреб кримінально-правової політики, а й міжнародних

зобов'язань України та сучасних європейських підходів до криміналізації корупційної поведінки.

Водночас розвиток системи антикорупційного законодавства України супроводжується низкою проблем кримінально-правового характеру. До них належать питання системності кримінально-правових заборон у сфері протидії корупції, визначення ознак окремих складів кримінальних правопорушень, їх розмежування та кваліфікації, співвідношення корупційних і пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, диференціації кримінальної відповідальності, пропорційності санкцій та ефективності застосування кримінально-правових заходів. Окремої уваги потребує узгодженість положень Кримінального кодексу України з іншими складовими антикорупційного законодавства.

Актуальність дослідження посилюється також динамічним характером сучасної корупційної злочинності. Використання цифрових технологій, складних корпоративних структур, фінансових посередників, віртуальних активів, транскордонних операцій та інших механізмів приховування неправомірної вигоди ускладнює традиційні підходи до кримінально-правової оцінки відповідної поведінки. Це зумовлює необхідність оцінки того, наскільки чинні кримінально-правові засоби відповідають сучасним формам корупційної діяльності та чи забезпечують вони належний превентивний і каральний потенціал.

При цьому збільшення кількості кримінально-правових заборон або механічне посилення санкцій саме по собі не може розглядатися як достатній показник ефективності протидії корупції. Важливим є забезпечення юридичної визначеності кримінально-правових норм, їх системності, обґрунтованої криміналізації суспільно небезпечних діянь, належної диференціації відповідальності та можливості однакового застосування відповідних положень у правозастосовній практиці.

Таким чином, необхідність наукового осмислення сучасного стану кримінально-правового забезпечення протидії корупції, встановлення його системних недоліків, оцінки ефективності чинних кримінально-правових засобів та розроблення науково обґрунтованих напрямів їх удосконалення визначає актуальність обраної теми дослідження та її теоретичне і практичне значення.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій О.В. Зражевського відповідає вимогам, що висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право.

Дисертаційне дослідження виконано з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019; положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського

суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. Тематика роботи також узгоджується з Тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки України на 2022–2026 роки, затвердженою наказом МОН України від 3 лютого 2022 року № 109, та Пріоритетними тематичними напрямками наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476.

Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані в юридичних фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, та твоє тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та троє інших публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації. Вони відображають наукову новизну обраної О.В. Зражевським теми.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні комплексного кримінально-правового підходу до забезпечення протидії корупції, в межах якого розкрито закономірності розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення; уточнено їх поняття та кримінально-правові ознаки; запропоновано авторський підхід до систематизації та класифікації таких правопорушень; конкретизовано критерії їх розмежування та кримінально-правової кваліфікації; визначено недоліки чинного механізму кримінально-правового реагування на корупційні прояви та обґрунтовано пропозиції щодо його вдосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду, міжнародних антикорупційних стандартів і сучасних потреб кримінально-правової політики України. На підставі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та практики протидії коупції та злочинності у цій сфері.

Ознайомлення зі змістом дисертації здобувача дозволяє стверджувати, що визначена у вступі мета успішно досягнута, а окреслені завдання виконані. Це знайшло відображення в основних положеннях роботи, які сформульовані автором особисто і характеризуються певною науковою новизною.

Новизна дисертації виявляється як у самому підході до досліджуваних проблем, так і у запропонованому способі розв’язання конкретних питань теми.

Характеризуючи наукову новизну дослідження слід зазначити, що дисертація є ґрунтовним дослідженням, присвяченим стану, проблемам реалізації та перспективам вдосконалення механізмів протидії корупції, що виконане на основі чинних норм законодавства та актуальної правозастосовної практики.

З урахуванням проблемних питань, висвітлених у дисертації, задля підвищення ефективності протидії корупції в Україні запропоновано: на нормативно-правовому рівні закріпити обов'язковість врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень незалежно від їх прямого зазначення в диспозиції статей Особливої частини КК України; здійснено комплексне кримінально-правове осмислення ефективності покарання за корупційні кримінальні правопорушення в Україні з урахуванням його реального загально- та спеціально-превентивного впливу, а не лише формальної суворості санкцій, у тому числі в умовах воєнного стану; обґрунтовано роль міжнародних механізмів антикорупційного моніторингу (зокрема GRECO) як системоутворювального чинника розвитку національної кримінально-правової протидії корупції та зовнішнього інструменту оцінювання ефективності імплементації міжнародних стандартів у кримінальне законодавство України.

Автором удосконалено наукові позиції щодо понятійно-категоріального апарату: «зловживання владою або службовим становищем», «істотна шкода», «неправомірна вигода», «використання повноважень», «корупційне кримінальне правопорушення», зокрема останнє пропонується визначати як передбачене КК України суспільно небезпечне, кримінально протиправне, винне та, як правило, умисне діяння, що містить ознаки корупції, пов'язане з використанням службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей або з обіцянкою, пропозицією, наданням чи одержанням неправомірної вигоди, яке необхідно закріпити у примітці до ст. 45 КК України через такі ознаки: суспільна небезпечність і кримінальна протиправність діяння; наявність ознак корупції; зв'язок діяння з неправомірною вигодою, службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями; умисна форма вини; належність відповідного діяння до законодавчо визначеної системи корупційних кримінальних правопорушень.

Цінною також є наукова думка щодо необхідності на основі аналізу практики Європейського суду з прав людини системного оновлення підходів до кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень в Україні, що включає уточнення правових дефініцій, гармонізацію стандартів доведення вини, пропорційне призначення покарань і забезпечення ефективного захисту прав особи під час кримінального провадження.

Загалом ступінь наукової новизни дисертаційного дослідження, обґрунтованість наведених у ньому положень, висновків та рекомендацій відповідає вимогам до наукових досліджень на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Сформульовані положення дисертації О.В. Зражевського є обґрунтованими, а висновки і рекомендації є самостійними логічними й закономірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти задекларованої теми дослідження. Достатній рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність насамперед забезпечені:

- професійним вирішенням здобувачем низки наукових завдань, що сприяло реалізації поставленої мети дослідження, та адекватністю структурно-логічної схеми дослідження визначеній меті: кожен наступний розділ чи підрозділ органічно пов'язаний з попереднім і доповнює його;
- використанням широкої джерельної бази за темою дисертації і достатнім масивом статистичних і аналітичних даних (список використаної літератури включає 260 джерел);
- відповідністю предметної спрямованості дисертаційного дослідження спеціальності 081 «Право»;
- достатньою кількістю напрямів з апробації отриманих результатів на науково-практичних конференціях.

Належний ступень наукової обґрунтованості результатів дослідження забезпечено завдяки успішному розв'язанню поставлених наукових завдань та правильному оволодінню здобувачем методології наукової діяльності. Йдеться про використання здобувачем системи загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких дозволило отримати достовірні й об'єктивні результати дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Про належне оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності свідчить обґрунтований добір і комплексне застосування загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, що відповідають меті, завданням, об'єкту та предмету дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечило всебічне дослідження кримінально-правового забезпечення протидії корупції. Діалектичний метод використано для з'ясування закономірностей розвитку кримінально-правової протидії корупції та її взаємозв'язку із трансформацією суспільних відносин і антикорупційної політики держави. Методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції дали змогу узагальнити наукові підходи до розуміння корупційних кримінальних правопорушень, визначити їх характерні ознаки та сформулювати відповідні теоретичні висновки. Історико-правовий метод застосовано для дослідження становлення і розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за корупційні правопорушення, а системно-структурний — для визначення їх

системи, класифікації та взаємозв'язків між окремими кримінально-правовими заборонами.

Формально-юридичний метод використано для аналізу положень кримінального та антикорупційного законодавства, встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак відповідних складів кримінальних правопорушень, а також виявлення проблем їх кваліфікації. Порівняльно-правовий і міжнародно-правовий методи дали можливість дослідити зарубіжний досвід, міжнародні антикорупційні стандарти та визначити можливості їх урахування в законодавстві України. За допомогою статистичного та документального методів узагальнено кількісні показники, матеріали судової і правозастосовної практики та результати діяльності антикорупційних органів. Метод правового моделювання використано для обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства та підвищення ефективності кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Офісу Генерального прокурора, Верховного Суду, інших судів загальної юрисдикції, Єдиного державного реєстру судових рішень, Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, а також результати опитування 91 слідчого, 59 прокурорів, та 72 адвокатів у таких регіонах як м. Київ, Київська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Чернігівська та Рівненська області з 2021 по 2025 рр.

Проведене дослідження дозволило автору вирішити низку теоретичних та практичних проблем кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Отримані результати розширюють і доповнюють теоретичні та наукові аспекти дослідження проблемних питань кримінального права та кримінології, а теоретичні положення, пропозиції, висновки та практичні рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані у науково-дослідній сфері, зокрема як підґрунтя для подальших досліджень і вирішення теоретичних питань, пов'язаних з удосконаленням заходів кримінально-правового забезпечення протидії корупції.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх безпосереднього використання у законотворчій, правозастосовній, науково-дослідній та освітній діяльності. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання сформульованих у дисертації положень, висновків і пропозицій у законотворчій, правозастосовній, науково-дослідній та освітній діяльності. У законотворчій сфері результати дослідження можуть бути використані під час удосконалення положень Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів у частині кримінально-правового забезпечення протидії корупції, усунення наявних прогалин і суперечностей та узгодження національного законодавства з міжнародними антикорупційними стандартами.

У практичній діяльності запропоновані рекомендації можуть застосовуватися органами досудового розслідування, прокуратури та судами під час кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, їх відмежування від суміжних діянь та вирішення інших проблем правозастосування.

У науково-дослідній діяльності отримані результати можуть бути використані для подальшого розроблення проблем кримінально-правової протидії корупції та вдосконалення відповідних кримінально-правових засобів. В освітньому процесі положення дисертації можуть застосовуватися під час викладання кримінально-правових і кримінологічних дисциплін, а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій та інших навчально-методичних матеріалів.

Дисертація загалом є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Структура дисертації побудована логічно і сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань. Дисертація оформлена відповідно до Вимог оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40.

Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам та є узагальненим коротким викладом її основного змісту, в якій представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачем роботу.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи теоретико-правову, наукову, практичну значущість дисертації Зражевського Олександра Володимировича, її актуальність, наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість її результатів, а також можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертанта для подальшого розвитку й удосконалення заходів кримінально-правового забезпечення протидії корупції слід наголосити, що окремі положення дисертації є дискусійними або ж недостатньо чітко сформульованими. Зазначене обумовлює необхідність висловлення таких зауважень:

1. Потребує додаткового обґрунтування пропозиція щодо обов'язкового врахування мотиву та мети як складових суб'єктивної сторони всіх корупційних кримінальних правопорушень. У науковій новизні автор пропонує закріпити на нормативному рівні обов'язковість урахування мотиву та мети

незалежно від їх прямого зазначення в диспозиціях статей Особливої частини КК України. Водночас така пропозиція потребує більш детальної аргументації, оскільки мотив і мета традиційно визнаються обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони конкретного складу лише у випадках, коли це впливає із законодавчої конструкції відповідного кримінального правопорушення. Доцільно конкретизувати, яким чином запропонований підхід впливатиме на кваліфікацію та чи не призведе він до необґрунтованого звуження сфери застосування окремих кримінально-правових норм.

2. Дискусійним видається запропонований автором підхід до визначення поняття «корупційне кримінальне правопорушення». Здобувач пропонує визначати його, зокрема, як «як правило, умисне діяння», водночас серед обов'язкових ознак запропонованої дефініції окремо називає «умисну форму вини». Така конструкція створює внутрішню суперечність: формулювання «як правило» допускає можливість необережного корупційного кримінального правопорушення, тоді як подальше визначення умисної форми вини як необхідної ознаки таку можливість фактично виключає. Це положення потребує уточнення та приведення до внутрішньої логічної узгодженості.

3. Потребує додаткової аргументації визначення караності як ключового індикатора ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції. Автор пропонує оцінювати їх ефективність через караність, яка поєднує критерії справедливості, суворості та невідворотності кримінальної відповідальності. Водночас ефективність кримінально-правового забезпечення є ширшою категорією і може охоплювати також превентивний ефект кримінально-правових заборон, стабільність правозастосування, відшкодування завданої шкоди, застосування конфіскаційних механізмів, пропорційність кримінально-правового реагування тощо. Тому автору доцільно пояснити, чому саме караність визначена ключовим, а не одним із сукупності критеріїв ефективності.

4. Недостатньо чітко, на думку опонента, визначено межі кримінально-правового та кримінального процесуального аспектів дослідження. Зокрема, серед положень, що дістали подальшого розвитку, автор пов'язує вдосконалення кримінально-правової кваліфікації корупційних правопорушень із «гармонізацією стандартів доведення вини» та «забезпеченням ефективного захисту прав особи під час кримінального провадження». Однак стандарти доказування та забезпечення процесуальних прав особи належать насамперед до предмета кримінального процесуального регулювання. З огляду на кримінально-правову спрямованість дисертації доцільно чіткіше продемонструвати зв'язок цих положень із предметом роботи або звузити відповідне положення наукової новизни до власне кримінально-правової проблематики.

Слід зазначити, що висловлені зауваження мають здебільшого рекомендаційний характер щодо подальшого покращення наукової роботи, є дискусійними та такими, що не впливають на загальну позитивну оцінку, достатньо високий теоретичний рівень та науково-практичну значущість дисертації Зражевського Олександра Володимировича.

Відсутність порушень академічної доброчесності

Дисертацію написано державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю. Дисертаційне дослідження Зражевського Олександра Володимировича містить посилання на використані автором джерела та літературу відповідно до чинного законодавства щодо авторських прав та академічної доброчесності. Всі випадки використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела, оформлені у належний спосіб. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації свідчить, що вимоги щодо академічної доброчесності дисертантом дотримано. Порушення і академічної доброчесності не виявлено.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці

Дисертація Зражевського Олександра Володимировича на тему «Кримінально-правове забезпечення протидії корупції» є самостійним та логічно завершеним дослідженням, виконаним особисто дисертантом на високому теоретичному рівні у вигляді кваліфікаційної наукової праці. Дисертація містить науково обґрунтовані теоретичні і практичні результати, характеризується єдністю змісту та свідчить про особистий внесок автора в юридичну науку.

Актуальність і рівень розкриття поставлених проблем, новизна дисертації і ступінь обґрунтованості винесених на захист наукових положень, повнота їх апробації повністю відповідають відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 261 (із змінами і доповненнями), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 р.) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор – Зражевський Олександр Володимирович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри адміністративного
і кримінального права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Тетяна КОРНЯКОВА